

International Journal of Mardin Studies
(IJMS), 2021, 2(2), s. 32-42.

Anlatılarda Kızıltepe

Dr. Öğrt. Üyesi Rojat AKSOY IŞIK

Anlatılarda Kızıltepe

Rojat AKSOY IŞIK¹

Özet

Bir şehrin tarihini, mimarisini incelerken, şehrin sahip olduğu isimlerin etimolojisi ilk araştırılan konulardandır. Şehrin isimlerindeki değişimler; kentin sosyolojik, ekonomik ve mimari yapısıyla ilgili birçok veri barındırır. Bu yüzden şehir isimlerinin etimolojisi, şehir için tarihi, mimari araştırmada önemli olmaktadır. Bu isimlerin bazen şehrin en iyi tanımlayıcısı konumunda oldukları, şehrin tarihi ile ilgili önemli bilgileri barındırdıkları görülmektedir.

Yapılan araştırmalar sonucunda bu isimlerin çoğu zaman sözlü kültürün bir parçası olan efsanelerde vb. gizli oldukları görülmektedir. Efsaneler; şehrin sahip olduğu sözlü kültürü yansıtır, şekillendirir. Şehir ile ilgili araştırmalarda daha net bir bilgiye ulaşmak için yazılı kültürün çoğu zaman yeterli olmadığı ve sözlü kültüre başvurulduğu bilinmektedir.

Bu bağlamda Mardin'in bir ilçesi olan Kızıltepe ile ilgili yapılan araştırmalarda, şehrin isimlerinin etimolojisi ile ilgili bilgilere ulaşmada sözlü kültürün bir parçası olarak söylenegelen efsanelerin etkisinin yoğun olduğu görülmektedir. Çalışmada, Kızıltepe'nin bugüne kadar kullanılmış olan bazı isimleri örneklem çerçevesinde etimolojik olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kızıltepe, Şehir, Efsane, Mimari, Sözlü Kültür.

Kızıltepe In Narrations

Abstract

While researching the history, architecture of a city, the etymology of the names of the city is one of the first researches. Changes in the names of the city contain many facts related to the sociological, economic and architectural structure of the city. Therefore, the etymology of city names is important in historical and architectural research for the city. It is seen that these names are sometimes the best descriptors of the city and give important information about the history of the city.

As a result of the researches, these names are mostly hidden in the legends, etc., which are a part of oral culture. Legends reflect and shape the oral culture of the city. It is known that written culture is often not sufficient and verbal culture is used to reach a clearer information in researches about the city.

In this context, in the researches on Kızıltepe, a district of Mardin, it is seen that the influence of the legends told as a part of the oral culture is intense in reaching information about the etymology of the names of the city. In the study, some of the names of Kızıltepe, which have been used till today, have been handled etymologically within the framework of the sample.

Keywords: Kızıltepe, City, Legend, Architectural, Oral Culture.

¹ Dr. Öğrt. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, e-mail: rojataksoy@artuklu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8192-9476.

Giriş

Günümüzde şehirlerin geçmiş dönemleri ile ilgili bilgi edinmek istediğimizde çoğu zaman yazılı bilgilerin tek başlarına yeterli olmadıklarını görmekteyiz. Bu da bizi şehirle ilgili daha net bilgilere ulaşmak için sözlü kültürün de araştırılması gerektiği olgusuna ulaştırmaktadır.

Şehrin sahip olduğu sözlü kültür; daha çok şehirde anlatılan efsanelerde mitoslarda veya destanlarda saklıdır. Bu anlamda sözlü kültür için efsaneler/mitoslar/destanlar önemli olmaktadır. Efsaneler içinde anlatılanlardan yola çıkılarak şehir ile ilgili bilgiler elde edilip bu doğrultuda araştırmalara devam edilmektedir.

Bilindiği üzere sözlü kültür,² toplumların gündelik bir dille konuşma durumunun nesilden nesile kavuşturulma/aktarıma halidir. Sözlü kültür, sınırları ve herhangi bir kısıtlaması olmayan, daha çok soyut olma halidir. Toplumlarda bulunan kişilerin olgulara farklı yaklaşımlarının yorumlanmasının değişebilme durumundan dolayı “değişkenlik” kavramı üzerinde tanımlanması çoğu zaman mümkün hale gelebilir. Walter Ong, sözlü kültürü henüz yazıyla karşılaşmamış toplulukların söylem ve anlatımları olarak ifade eder (Ong, 1995, s. 13). Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi söylem ve anlatılar, sözlü kültürün esasını oluşturur. Sözlü gelenekte yer alan iletişimle fertler arasında dolaşan, nesilden nesile aktarılan tüm unsurlar; yapı, biçim ve fonksiyonları ne olursa olsun, hepsi sözlü kültür kapsamına girmektedir. Bunların her biri, oluşturdukları sözlü ortamın sonucunda bir toplumun ortak kabulleri olarak kendilerine ait birer gelenek oluşturmaktadırlar. Bu unsurların nitelikleri ve özellikleri, oluşturulan bu gelenek içinde kendilerini korur, geliştirir ve değiştirirler. Bahsedilen her unsur, kavram ve kapsamını bu gelenek içinde ifade etme imkânı kazanmaktadır. Bu bağlamda gelenek, kendini, toplumların ortak değerlerinde yaşatan veya yaşatmaya devam eden fertlerin ihtiyaçlarına cevap verdiği ölçüde korur ve yaşatır demek çok da yanlış olmayacaktır.

"Modern zaman" diye nitelendirilen günümüze kadar gelmiş masallar, destanlar, efsaneler, hikâyeler sözlü kültürün her defasında kendini yeniden inşa etme halidir. Her defasında başka bir temsile bürünmesine neden olmaktadır. Bu bahsedilen efsaneler, modern zamanların öncesinde söylenen anlatıların çözümlenmesinde kullanılmakta olup bunun yanında geçmişteki dönemin sosyal yapısını anlamamıza da yaramaktadırlar. Çoğu zaman bugünün nasıl okunması gerektiğine ışık tutarlar. Bu anlatılar sayesinde geçmişte daha iyi tanımlamaya ve belki de tanımaya başlarız. Ayrıca bunlar, modern öncesi zamanları anlayıp bize bu konuda yardımcı olan araçlar haline gelirler. Geçmişte yaşamış olan toplumları, toplumların yaşayış tarzını, önemsedikleri veya önemsemedikleri olguları az da olsa anlamamıza ya da bilmemize katkı sağlamaktadırlar. Toplumların sahip oldukları kültür, gelenek, örf vb. olgular kendilerine bu anlatılarda yer bulmaktadır. Bu yüzden bu anlatılar, çoğu zaman geleneksel söylem çatısı altında okunmaya başlarlar. "Modern" öncesi dönemlerde anlatıcı, anlatı ve dinleyici arasındaki ilişki değişmez, ama okuyucular günümüzden baktıkları için bu ilişki, sürekli değişim halinde olmaktadır.

Geçmişte “yaşanmış” veya “yaşanmamış” olgular etrafında inşa edilmiş olan masalları, mitosları, efsaneleri 21. yüzyılda okumaya çalışmak ve dahası günümüz “modern” pratikler içinde o dönemi anlamaya çalışmak, farklı noktalara götürür. Bunun yanında bunlar bu şekilde okununca sorunsallaşmaya başlar ve günümüzde o dönemi anlamada muhakkak bir sınır koymaya götürür. O dönemi tamamıyla anlamaya çalışmanın imkânsızlığını bir daha karşımıza çıkarır.

² “Sözlü kültür” derken aynı zamanda sözlü tarihten de bahsedilmektedir.

“Modern öncesi” dönem ile "modern dönem" veya daha da geliştirecek olursak “modern sonrası dönem” yani günümüz arasındaki uçurumu bir daha gözler önüne sermektedir.

Destanı, efsaneyi ya da mitleri anlatıcısıyla değerlendirmek de bazı durumlar için önemli olmaktadır. Anlatıcının yaşadığı dönemlerde bulunduğu durum, aralarında yaşadığı toplumun özellikleri, kültür değerleri, yaşayış tarzlarının yanında anlatıcının bulunduğu konum da önemli olmaktadır. Çünkü anlatılar, bizler tarafından anlatıcının anlatımına göre okunmaya başlanır. Bu hem o dönemin sosyal yapısını anlamamıza yarar, hem de sözlü kültürün bize katkılarından yola çıkarak bugünün nasıl okunması gerektiğine bir ışık tutar.

Bu çalışmada, mimari bakış açısıyla Kızıltepe’de şehir isimleri özelinde sözlü kültür araştırması yapılmıştır. Araştırma kapsamında, şehrin isimlerinin hikâyeleri, şehir merkezi veya köylerinde yaşayanlarla yapılan görüşmelerle elde edilmiştir.

Kızıltepe, Mardin’e bağlı bir ilçedir. Mardin merkezine uzaklığı, 23 km’dir. Mardin’in güneybatısında yer alır. Kuzeyinde Mazıdağı, doğusunda Mardin ve Nusaybin, batısında Derik ve Ceylanpınar, güneyinde Suriye bulunmaktadır.

Şekil 1. Kızıltepe’nin Türkiye haritasındaki yeri³

Çalışma için Kızıltepe merkez haricinde şehirdeki ilk yerleşim yerlerinden olan Sürekli (Dieme),⁴ Yarteri (Êferê, Haferi, Yurderi, Yurderi, (Foto 1), Esenli (Girmelêva),

³ <https://www.lafsozluk.com/2009/04/kiziltepe-nerededir-nereye-baglidir-kiziltepe.html> (Erişim tarihi: 04.08.2021).

⁴ Bu köyde 2009 yılında bir define bulundu ve bu definenin şu anda Derik’e bağlı Çıldız (Kürtçe isim olup Kırk hırsız anlamındadır. Bazı yerlerde Çeldiz veya Çelherami (kırk harami) olarak da geçmektedir.) köyüne adını veren kırk haramilere (Kırk Haramilere) ait olduğu söylenmektedir. Parantez içinde köylerin Kürtçe ve eğer varsa kullanılan diğer adları da verilmiştir.

<http://www.milliyet.com.tr/Yasam/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&KategoriID=15&ArticleID=1170058&Date=05.12.2009&b=Mardinde> (Erişim tarihi: 04.08.2021).

<http://forum.memurlar.net/konu/814072/> (Erişim tarihi: 08.08.2021).

<http://www.haber7.com/guncel/haber/465656-iste-kirk-haramilerin-definesi-galeri> (Erişim tarihi: 04.08.2021).

Beşdeğirmen (Amrudê) (Foto 2, 3) köylerine gidildi ve görüşmeler yapıldı. Bu köylerde çok daha farklı, ayrı ayrı efsaneler olduğu ve bunların gündelik yaşama etkilerinin de olduğu görülmüştür. Bu efsaneler (Memletun efsanesi⁵ (Foto 1) vb.) oldukça ilginç olup bu efsanelerin araştırılmaya ihtiyaç duyduğu şüphesizdir. Çalışmada onlara yer veremeyip, Kızıltepe ismi ile ilgili anlatılardan bahsedilecektir. Şehrin isimlerinin nereden geldiği ve nasıl hikâyeleştirildiği, anlatılarda nasıl bir Kızıltepe anlatısının olduğu üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda bu anlatıların ve sözlü kültürün şehir için önemi vurgulanmaya çalışılacaktır.

Foto 1. Êferê köyü Memletun efsanesinde geçen Memletun'un kayaya geçen kanı⁶

Günümüzde Kızıltepe'nin bugüne kadar bilinen adları ile ilgili anlatılan efsaneler, mitler, mitoslar veya söylenceler gerek yazılı kaynaklarda gerekse de sözlü kaynaklarda farklıdır. Bu kaynaklar esas alınarak, şehrin en çok bilinen veya söylenen 5 ismi olduğu görülmektedir. Bu isimler, Dünaysır, Telermen, Koçhisar, Qoser ve Kızıltepe'dir. Kızıltepe, Dünaysır; Telermen (Tilermen), Koçhisar, Qoser, adlarından Kızıltepe hariç diğer isimlerin yazılışları kaynaklarda farklıdır. Ulaşılan kaynaklar itibarıyla Dünaysır, aynı zamanda

Çıldız köyü bazı kaynaklarda Dünaysır'a (Kızıltepe'ye) bağlı olarak görülüyor. Çıldız ve Dieme köyü arasında 5 km. mesafe bulunmaktadır.

⁵Memletun Efsanesi; Efsane birçok kişiden dinlenildi bunun sonucunda efsanede bazı farklılıkların yanında ortak birçok noktaları olduğu görüldü. Efsaneyi köyün yaşlılarından 70 yaşlarında bir kadının dilinden şu şekilde aktarabiliriz:

"Nemrud (o dönemdeki bir kralın adı) bir kraldı buralar onun elindeydi. Nemrud'un Meryem adında bir kızı vardı ona Memletun da deniliyordu. Memletun eline öktüz derisinden bir kova alıp çeşmeye su almaya gider kaleye götürürdü. Bir gün yine çeşmeye su almaya gidiyor ve orada şeyh kervanına denk geliyor. Şeyh ona şöyle diyor. "Kızım babanın dini boş bir dindir Müslüman ol. Kızda tamam demiş ama suyu kaleye götürmem lazım." Meğer zalim nemrudda dürbünle kızını izliyormuş. Kızı kaleye giderken suyun bir kısmını dökmüş. Kaleye gitmiş babası ona kızım ne yaptın bugün suyu geç getirdin. Kızı da baba hastaydım biraz o yüzden geç getirdim demiş. Babası sus sen Müslüman oldun gördüm demiş seni ve onu "mencenik"e (demirden yapılmış top şeklinde bir alet) koymuş ve aşağıya doğru yuvarlamış. Memletun'un en son durduğu öldüğü yer şu anda çeşme duvarının kızıl olduğu yerdir. O kızılık Memletun'un kanıdır. (Foto 1). Onun aşağısındaki çeşme bir ziyaret yeridir. İnsanlar oraya gidip dua ediyorlar. Çocukları olsun diye de dua ederler orda. Ve oğlu olanlar oğullarına metin, kızı olanlarda Meryem adını bırakıyorlar. Ayrıca kimse oradaki ağaçlardan meyveleri alıp yanlarında götürmezler bunu yaparlarsa ilahi bir cezaya çaptırılırlar."

⁶ Çalışmadaki fotoğraflar yazara aittir.

Dunaysır, Dünyaser, Dunyasir, Dünaysır olarak, Telermen; Tilermen, Tell Ermen, Tilermen olarak ve Qoser ise, Qosar ya da Kosar olarak da geçmektedir.⁷

Bedi Demir, ..."*Ve Kızıltepe*" (Demir, 2008, s.27) adlı kitabında bu isimlerin Adenystrai, Tigranokerta, Tell Ermen, Dünayser (Dünaysir, Dunaysır), Koçhisar (Kosar) ve Kızıltepe olduğunu savunmaktadır.

Foto 2. Beşdeğirmen (Amrudê) Köyü yolu

Foto 3. Beşdeğirmen (Amrudê) Köyüne giderken Asur yerleşimleri

⁷ Qoser, (2012), Kızıltepe Belediyesi Kültür Yayınları Serisi 1

<http://www.qoseronline.com/haber/511-kiziltepe-tarihi-1-bolum-kiziltepenin-isimleri.html> (Erişim tarihi 07.08.2021).

<http://www.mgchaber.com/makale/cemil-aydogan/dunaysir-kiziltepenin-tarihcesi/658.html> (Erişim tarihi 12.08.2021).

<https://bolge3.tarimorman.gov.tr/Documents/MARD%C4%B0N.pdf> (Erişim Tarihi: 15.08.2021).

Bu isimlerin açıklamasını da şöyle izah etmektedir: Şehrin ilk kuruluşu ile ilgili yeterince bilgiye sahip olunmadığını, ilk çağdaki isminin Adenystrai olabileceğini, bunu da Streck ve G. Hofman'a göre Kızıltepe'de Adenystrai Kalesi'nin bulunduğunu yazmaktadır. Araştırmacı Sachau, Tigranokerta'nın konumunun Mardin'in güneybatısındaki Tell Ermen höyüğünün etekleri olduğunu, bu yüzden de buranın bu adı alabileceğini söylemekle birlikte, bu ismin Silvan üzerine yoğunlaştığının da unutulmaması gerektiğini savunmaktadır.

Kızıltepe için en çok kullanılan isimlerin başında Dünaysır gelmektedir diyebiliriz. Demir, Selçuklular ve Artuklular döneminde önemli bir pazar yerinin bugünkü Haramhaddat'ın⁸ birkaç kilometre kadar kuzeyinde olduğunu, bütün yönlerden gelen kervanların geçiş yeri olmasından dolayı, Farsça "dünyanın merkezi" anlamına gelen "Dünaysır-Dünaysır" isminin kullanıldığını ifade etmiştir. Kızıltepe'nin kaynaklarda en çok rastladığımız isimlerinden bir diğeri ise Tell Ermen'dir. Yazar, Tell Ermen için Kızıltepe'deki höyüğün ve bu höyüğün eteklerinde Ermenilerce konulanmış köyün adı olduğunu ve Tell Ermen'in bugünkü karşılığının Tepebaşı Mahallesi olduğunu yazmaktadır. Ayrıca Tell Ermen ile Dünaysır'ın (Koçhisar) birbirinden bağımsız yerleşimler olduğunu da ifade etmektedir. Şehir, Koçhisar adını Akkoyunlular zamanında almıştır. Yazar koçun başarıyı ve hisarındaki kaleyi temsil ettiğini ve bunların birleştirilip bu isme dönüştüğünü iddia etmekte, en son olarak da Kızıltepe adının 1931 yılında verilip Mardin'e bağlandığını yazmaktadır. Ayrıca bu adın çözümlenmesini iddialarla ortaya koyup tepe kelimesinin buradaki höyükten kaynaklandığını "Kızıl" kelimesinin de ya toprağın rengiyle ya da savaşlar sonucunda dökülen kanlarla ilişkili olabileceğini yazmaktadır (Demir, 2008, s. 46-47).

Kızıltepe Belediyesi Kültür Yayınları'ndan *Qoser* isimli kitapta Kızıltepe'nin günümüzde bilinen en eski isimlerinin Qoser, Dunaysır ve Tell Ermen olduğu yazmaktadır. Bu üç isimden en eskisinin Qoser olduğu ve o zamanlarda burada Ermeni nüfusunun olduğu bu yüzden de şehre Ermeni tepe anlamına gelen Tell Ermen isminin verildiği yazılmaktadır. Ayrıca şehrin Koçhisar olarak adlandırılmasının 12. ve 13. yüzyıla tarihlenen kaynaklarda geçtiği Cumhuriyet'le beraber Kızıltepe adını aldığı kaynaktan geçmektedir (Qoser, 2012, s.64). Bazı internet kaynaklarında ise Dünaysır (Dünaysır) isminin M.Ö. 1000 yıllarında Asur döneminden kalma bir isim olarak günümüze geldiği yazılmakla beraber bu ismin Orta Çağlarda Telermen olarak değiştirildiği yazılmaktadır. M.S. 1250 yıllarında, ise Selahaddin Eyyübi'nin Doğu ve Anadolu'ya hâkim olmasıyla Telermen ismini Kosar olarak değiştirdiği daha sonra da Osmanlı'nın imparatorluk olarak bölgeye hâkim olmasıyla beraber, Kosar isminin de Koçhisar olarak değiştirildiği öne sürülmektedir. Kızıltepe adının da Kurtuluş Savaşı'ndan sonra buraya atanan ve kızıl renklere sempatisi olan bir kaymakam tarafından halkın Yeşiltepe olmasını istemesine rağmen bu adı verdiği yazılmaktadır.⁹

Yukarıda anlatılan isimler haricinde Kızıltepe için kullanılan diğer bir isim de "Qêze"dir. "Qêze", genelde orda yaşayanların kullandığı Mardin'in bir kazası (ilçesi) olmasından dolayı "kaza"nın Kürtçe söylenme halidir. Mardin'e "bajêr¹⁰" denilmesi, Mardin'in il, Kızıltepe'nin de ona bağlı bir kaza olmasını göstermektedir.

Bundan da anlaşılacağı üzere bu isimler de zamana, mekâna ve kişilere göre değişim göstermektedir. Bu değişimi sorgulamaya ve okumaya çalışmak, tamamıyla şehir üzerinde söylenen anlatılara götürmektedir. Anlatılar (Efsane, destan vb.) deyince de sözlü kültür/ tarih bir şehir için önemli bir rol oynar. Çünkü sözlü kültür/tarih, daha çok anlatılar üzerine kuruludur. Bu bağlamda Kızıltepe'nin kullanılan isimlerini sorgularken burada yaşayan kişilerle de birebir görüşmelerin yapılması gerekli görülmüştür. Yapılan görüşmeler bu çalışmada aktarılmıştır.

⁸ Haramhaddat, Dünaysır' a bağlı bir köy, Türkçe adı Akyazı'dır.

⁹ <http://www.mgchaber.com/makale/cemil-aydogan/dunaysir-kiziltepenin-tarihcesi/658.html> (Erişim tarihi 12.08.2021).

¹⁰ Bajêr: Kürtçe'de şehire verilen isimdir.

Kızıltepe'nin kullanılan isimleri için elde edilen yazılı kaynaklardaki bilgilerden sonra isimlerdeki bu değişimi, bu hikâyeyi sözlü kültürün oluşumunu ve devamlılığını sağlayan insanlarla konuşmak çalışma için esas olmuştur. Bunu ilk olarak Kızıltepeli 40 yaşlarında Kürt bir kadın şöyle anlatır:

"Dünaysır adı Kürtçe'dir. "dünya lı ser hati" o yerden gelmedir... Arabistan'dan ve başka yerlerden gelenler hep bu yolu, (Baharat Yolu'nu) İpek Yolu'nu kullanırlardı. O yüzden buraya Dünaysır (dünya lı ser) dediler. Tilermen; Ermen yeridir. Burası bir zamanlar Ermeni yeri idi. Sanki ortadan bir tel geçiyormuş gibi Ermenilerin ve Sünni Müslümanların yaşadığı yerler olarak ikiye ayrılıyordu. Urfâ Cadde'sine giden yoldan, şu anki Özgürlük Meydanı yolundan kilise meydanına inen yola kadar Ermeni yeri idi. Diğer yerler suni Müslümanların yaşadığı alandı. Herkes kendi alanında yaşar bunun dışına çıkılmazdı çok fazla. Qoser, Koçhisar'ın kısaltılmış halidir. Bêran (Koç) Kürtler için kutsaldı, önemliydi. Çünkü Beran çoğalmaya neden oluyordu. Bir Bêran (Koç) hezar (bin) koyuna bedeldi. O yüzden Koçhezar denmiş bu zamanla Koçhisar'a dönüşmüştür. Koç Türkçedeki koç kelimesinden değil. Kürtçede koçun boynuzlarına "kiloç" denir. Koç kelimesi oradan gelmedir... Önce Dünaysır ismi, sonra Tilermen, sonrasında Koçhisar denmiştir. Şimdi de Qoser deniliyor..."

Yukarıda eğitim düzeyi yüksek olan kadının yazılan görüşlerini okuma yazma bilmeyen akrabası da aynı şekilde dile getirmiştir. Bu da eğitim düzeyi farklılaşsa da anlatıların nesilden nesile aktarımlarında ufak tefek değişiklikler olsa da genelde aynı temalarla geçtiğini göstermektedir.

(75, Erkek)

"Çok eski zamanlarda dedelerimiz bize anlatırdı... Qoser'in biliyorsunuz "gır"ı (tepesi) var. Şimdi bu tepe, askeriyededir. Tepenin adı Tilermen'dir. O zamanlar iki mahalle vardı. Tepebaşı hâlâ da var. Bi de Tilermen Mahallesi vardı. "Til" Ermenice tepe anlamına gelir. Tilermen, Ermenilerin yeri idi. "Bêran"ın¹¹ "kiloç" (boynuz)ları savunma anlamına gelir. Öne doğru gelip saldırır ve karşındakini geri püskürtür. Ve karşındakini hasara uğratar. O yüzden buraya Koçhisar demişler. Dünaysır; "dünya lı ser bu". Dünaysır Köprüsü var burada o yüzden buraya Dünaysır da denilmiştir..."

(35, Erkek)

"Qoser'in 4 adı var. Kızıltepe, Türkçedir. Qoser, Zazaki'dir. Dünaysır, Kurmanci Tilermen de Ermenicedir. Telermen ya da Tilermen, Ermenilerin nüfus olarak burada çok olduğu zamanlarda verilmiş. Daha sonra Dünaysır Köprüsü'nden ismini almıştır. Büyüklerimin söylediğine göre bu köprünün bu adı almasının nedeni, İpek yolundan dolayı köprünün üzerinden hep çok kalabalık geçmiş olmasıdır... Dünaysır, "dünya lı ser"dir aslında. Zamanla Dünaysır olmuştur. Qoserde; Zazakidir. "Qo" Zazaca'da dağ, "ser" baş demektir. Qoser dağbaşı, yani tepebaşı demek oluyor. Kızıltepe de Türkçe halidir..."

Yukarıda Qoser'in Zazaki olduğunu söyleyen görüş için bazı yazılı kaynaklar ve görüşülen kişiler, kendilerini Zaza diye nitelendirenlerin hiçbir zaman Dünaysır'da yaşamadığını ve dağ başının da Zazacada "sere ko" olduğunu bu yüzden de Qoser'in aslında Koçhisar adının halk arasında zamanla bu hale gelmiş olan şekli olduğu savunulmaktadır. Ayrıca Akkoyunlular zamanında Koçhisar olarak değiştirilen Dünaysır isminin Farsça olup dünyanın merkezi anlamına gelen "dünya lı ser" olduğu ve gelenlerin bu merkezde birleştirdikleri bir yer olduğu ifade edilmektedir. Telermen, Dünaysır'daki höyüğün ve bu höyüğün eteklerinde Ermenilerin yaşadığı köyün adıdır. Telermen'in bugünkü adı, Tepebaşı Mahallesi'dir. Telermen ve Dünaysır, birbirinden bağımsız alanlardı. Bu iki ayrı yerleşim yerini Koçhisar (Qoser, Qosar) birleştirmiştir. Koçhisar isminin ise koçun başarıyı ve gücü, hisarın da kaleyi, güç ve başarıyı temsil etmesinden dolayı koç ve hisar birleştirilip bu isim oluşmuştur. Çünkü burası hep istilalara maruz kalmış, ama her defasında toparlanmış bir alandır. Koçhisar ismi

¹¹ Bêran; Kürtçede koça verilen isimdir.

Akkoyunlular döneminde halk dilinde kullanılmış ve kısaltılarak Qoser ya da Qosar, yazıda da şehrin adı Dünaysır olarak yazılmaktaydı.¹²

(70, Kadın)

“Qosere, mahalle adı gibidir. Şehir adı değil de mahalle adıdır. Ama ilk adı, Dünaysır'dı. Dünaysır'a dünyanın merkezi gibi her yerden geliyorlardı. İpek yolunu herkes kullanıyordu. Artuklular döneminde de vardı. Bu ad, ondan verilmiştir. Tilermen'i Ermeniler bırakmıştı. 1920'lere kadar çoğunluklu olarak Ermeniler burada yaşıyordu. 1920'den sonra bu isim değişti.”

(40, Erkek)

“Tilermen, Ermeni tepeleri anlamındadır. Burada olduğu gibi yakın köylerde de birçok tepe vardır. Bunlar höyüklerdir. Biliyorsunuz ki; Höyükler, yerleşimlerin kalıntılarıdır. Dünaysır'da muhtemelen Ermenice'dir, ama tam olarak bilmiyorum. Qosar cumhuriyetten önceki adıdır. Osmanlı döneminde bu isim vardı.

Sonuç

Yazılı kaynaklar ile görüşmelerden derlenen bilgiler kapsamında Kızıltepe'nin isimlerinin etimolojik değerlendirmesinde, şehre verilen isimlerin bazen farklı anlamları bazen de farklı kelimelerle aynı anlamı verdikleri görülmüştür. Farklı ya da aynı anlamlar yüklenmesi, farklı açılardan bir oluşuma mahal verilmesi, sözlü anlatıların nesilden nesile aktarımının değişimini göstermektedir. Bunun bir anlamda tarihin hep aşılmaz bir devinin içerisinde olduğunu, tarih yazıldığında olguların/olayların sıralamakla bitmeyeceğini, her defasında bir anlatıcıya ihtiyaç olduğunu gösterir. Bu bağlamda Propp'ın *Masalın Biçimbilimi*'nde belirttiği gibi, eksikliğin bilincine varmada eksikliği duyulan nesnenin bir an görünerek, arkasında parlak bir iz bırakıp, istemeye istemeye kendini belli etmesi gibidir (Propp, 2011, s.77). Bu durumu Carr'de şöyle ifade eder: “*Olay, olgu ve belgelerden yola çıkarak tarihi oluşturmak yetmez, bir yorumcuya ihtiyaç vardır.*” (Carr, 1993, s. 25). Bu bağlamda, günümüzle ilgili tecrübelerimizin büyük çoğunluğunun geçmişle ilgili bildiklerimizle bağdaştığı ve genellikle geçmişle ilgili olgularımızın, imgelerimizin, var olan, olmayan ya da olacak olan toplumsal yapının meşrulaşmasını sağlar. Geçmişin anımsanan ya da hafızadaki bilgileri, kalıntıları uygulamalarla sürdürülmektedir. Belki biraz Aras'ın da kasaba hikâyesindeki toplumların hafızasında geçmiş ve “öteki” nasıl kurgulandı ve hafıza nasıl şekillendi? (Neyzi, 2011, s.36) sorusu bu doğrultuda anlamlı olacaktır. Hafızanın tekrarlarla kendini yeniden bulması, şekillendirmesi, toplumların nesilden nesile yaşantılarını sürdürmeleri (şehir isimlerine verdikleri anlamlar), sözlü aktarmalarındaki devinimle ilişkilidir. Thompson, metninde “Sözlü tarih, tarihin kabul edilmiş mitlerini ve baskın yargılarını yeniden değerlendirme, tarihin toplumsal anlamını kökten dönüştürme aracıdır. İnsanlara tarihlerini kendi sözleriyle geri verir. Onlara geçmişini verirken geleceği kurmak için de yol gösterir.” (Thompson, 1999, s.204). Thompson'un vurguladığı gibi özetle, geçmişin sözlü tarih aracılığıyla geleceğe aktarımı, toplumlar için hayatî rol oynar.

Kızıltepe isim değişimi üzerine yapılan görüşmelerde, şehrin sahip olduğu Memletun Efsanesi gibi birçok efsane olduğu ve bu efsanelerin şehir sakinleri tarafından gündelik yaşamın genel geçer bilgisi olarak kabul edildiği gözlemlendi. Memletun Efsanesi'nde geçildiğine inanılan çeşmeye gidilip dua edilmesi, günlerin ona göre seçilmesi buna örnek verilebilir. İnsanların gündelik yaşantısını efsanede geçen olay ve mekânlara göre sürdürmeleri, hatta bu mekânlara göre yapılarını konumlandırmaları (Êferê Köyünde kutsal saydıkları çeşmeye göre yapılarını konumlandırma) efsanelerin insanlar üzerinde ne kadar

¹² <http://www.qoseronline.com/haber/511-kiziltepe-tarihi-1-bolum-kiziltepenin-isimleri.html> (Erişim tarihi 07.08.2021).

etkili olduğunu göstermiştir. Kızıltepe'nin isim değişimlerinden, seçilen kelimelerin etimolojisinden ve hemen hemen her köyde en az bir höyüğün olması¹³ burada geçmişte farklı etnik veya dinî grupların yaşadığının bir kanıtı niteliğindedir. Bu höyük sayısından burada ne kadar çok yerleşimin gerçekleştiği tahmin edilebilecek bir şeydir. Nesilden nesile aktarılan aşığıdaki stran (şarkı)¹⁴ desteklemektedir.

“Bajarê Miğürbe	(“Miğürbe” şehri)
Bajarki girane	(Ağır bir şehirdir)
Lı ser 633 mehelane	(633 Mahalle üzerinedir)
Her mehela tedeyi dü camiyane	(Her mahallede iki cami vardır)
Wehta ezana şerif denge mela nar melane”	(Ezanda imamların sesi birbirine gitmez.)

Görüşmeler sırasında 70 yaşında bir şehir sakini tarafından söylenen bu türkünün ne zamana ait olduğuna dair bir bilgi bulunmazken, kulaktan kulağa aktarılarak günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Türküde Kızıltepe'nin o dönemde sahip olduğu konumuna dair bilgi veriliyor. Şehrin 633 mahalleden oluşması, her mahallede iki caminin olması ve bu camilerden birinden okunan ezan sesinin diğerinden duyulmaması şehrin büyüklüğünün bir göstergesidir. Dönemin en aktif ticaret yollarından biri olan İpek Yolu'nun Kızıltepe'den geçmesi, coğrafi olarak onu önemli kılmıştır. Bundan dolayı dönemin şehir sakinleri tarafından “Dünaysır” ismiyle anılmıştır. Anlatılardan elde edilen bu bilgi, her dönemde şehir yapılaşmasında yolun ne kadar önemli olduğunun göstergesidir.

Anlatılarda söz edilen “Koçhisar” ismi de kelime anlamı olarak doğrudan şehrin o dönemki yaşantı ve inancı hakkında bilgiler vermektedir. “Koç” kelimesi, o dönemde yerleşik hayatta bulunanlar için güç ve kudretin göstergesi olan damızlık erkek koyunu temsil etmektedir. Hisar ise Kürtçe'de bin sayısına denk olan “hezar” kelimesinden geldiğine inanılmaktadır.

Şehrin isimlerinin ne zaman ve ne için ortaya çıktığını, kimler tarafından nasıl söylendiğini bilmek, şehrin geçmişini ve aynı zamanda geçmişteki konumu hakkında bizlere ipuçları vermektedir. Şehirde mahallelerden, dinî yapılardan bahsedilmesi, yerleşimin şehrin içinde bulunan tepe etrafında olması, höyüklerin olması vb. şehrin mimarî dokusu üzerinde de ipuçları verir. Şehrin isim değişimlerinin her defasında çoğunluğa göre belirlenmesi, hâkim olanın hâkimiyetini göstermek için bir şekilde isim değiştirmesi ve baskın olana göre şehir adlarının efsaneleşmesi, ancak anlatıları dinlemekle mümkün olmaktadır. Etnik veya etno-dinsel grupların şehirde varlıklarını göstermek adına şehrin adını kendi dilleriyle söylemeleri, çoğu zaman anlatılarla bilinmeye olanak sağlar. Ermeni Tepesi anlamıyla Tell Ermen ismi buna en güzel örnektir. Anlatılarda da bahsedilen etnik gruplar için şehrin adı, topluluğun kaybı ile değişir demek çok da yanlış olmasa gerek.

Kendine anlatılarda yer bulmaya çalışan ve kendilerini bunlarla var edenler, çoğu zaman yaşantıların bir parçasıdır. Köy, mahalle, ilçe vb. nasıl adlandırırsak adlandırılabilir bir kelime, geçmiş ve günümüz arasındaki tüm yaşanmışlıkların özeti olabilmektedir. Bu bağlamda efsaneler, mitler, anlatılar çoğu zaman tarihi, mimari, sosyal birçok şeyi ifade etmektedir.

¹³ <https://bolge3.tarimorman.gov.tr/Documents/MARD%C4%B0N.pdf> (Erişim Tarihi: 15.08.2021).

¹⁴ Stran, Kürtçe'de müziksiz söylenen şarkılara verilen addır.

Kaynakça

Aras, R. **Göç ve Hafıza: Bir Süryani-Kürt Kasabasında Sözlü Tarih Anlatıları**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Carr, E. H. (1993). **Tarih Nedir (Çev: Misket Gizem Göktürk)**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Demir, M. B. (2008), **...Ve Kızıltepe**, Mardin: Mardinlife Yayınları. Ss: 46-47.

Ginzburg, C. (2007), **Peynir ve Kurtlar, Bir 16.Yüzyıl Değirmencisinin Evreni**, (Çev: Ayşe Gür), İstanbul: Metis yayınları, S: 18.

Qoser, (2012), Kızıltepe Belediyesi Kültür Yayınları Serisi 1, Kızıltepe: Yeşilova Matbacılık.

Neyzi, L. (2011), **Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları**, İstanbul: 2011.

Ong, W.J. (1995), **Sözlü ve Yazılı Kültür/Sözün Teknolojileşmesi** (Çev. Sema Postacıoğlu Panon), İstanbul: Metis Yayınları.

Propp, V. (2011), **Masalın Biçimbilimi**, (Çev: Mehmet Rifat-Sema Rifat), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Thompson, Paul, (1999), **Geçmişin Sesi**, (Çev. Şehnaz Layıkel), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

<http://www.qoseronline.com/haber/511-kiziltepe-tarihi-1-bolum-kiziltepenin-isimleri.html>

<http://www.milliyet.com.tr/Yasam/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&KategoriID=15&ArticleID=1170058&Date=05.12.2009&b=Mardinde>

<http://forum.memurlar.net/konu/814072/>

<http://www.haber7.com/guncel/haber/465656-iste-kirk-haramilerin-definesi-galeri>

<http://www.lafsozluk.com/2009/04/kiziltepe-nerededir-nereye-baglidir-kiziltepe.html>

<https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1z%C4%B1ltepehttps://bolge3.tarimorman.gov.tr/Documents/MARD%C4%B0N.pdf>